

6. Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) : у 2 частинах. – Ч. 1. : навч. посіб. / А. П. Загнітко. – К. : ІЗМН, 1996. – 202 с.
7. Мельничук О. С. Словосполучення / О. С. Мельничук // Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 51-117.
8. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении [8-е изд., доп.] / А. М. Пешковский. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
9. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке : монография / Н. Н. Прокопович. – М. : Просвещение, 1966. – 399 с.
10. Распопов И. П. А. А. Шахматов и актуальные проблемы современного синтаксиса / И. П. Распопов // Учёные записки Башкирского университета. Серия филологических наук. – 1968. – Вып. 29. – № 12 (16). – С. 3-29.
11. Сухотин В. П. Проблема словосочетания в современном русском языке / В. П. Сухотин // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 127-182.
12. Тулина Т. А. Функциональная типология словосочетаний : монография / Т. А. Тулина. – К.–Одесса : Вища школа, 1976. – 176 с.
13. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові : монографія / Г. М. Удовиченко. – К. : Наукова думка, 1968. – 288 с.
14. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 408 с. – (Альма-матер).
15. Ярцева В. Н. Предложение и словосочетание / В. Н. Ярцева // Вопросы грамматического строя. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 436-451.

В статье рассматриваются основные подходы к определению функции словосочетания и к созданию функциональной типологии словосочетаний. Обосновывается мысль о том, что определение функции словосочетаний как номинативной является некорректным. Функция словосочетаний, на взгляд автора, состоит в том, что они являются частными обозначениями ситуации, несущими единичные порции информации о ней.

Ключевые слова: словосочетание, ситуация, микроситуация, функция, функциональный класс.

In the article the basic approaches to the definition of a word-combination function and to the creation of the functional typology of word-combinations are considered. It is proved the thought that the definition of word-combinations function as nominative is incorrect. In the author's opinion, the function of word-combinations consists that they are the partial designations of a situation bearing the individual portions of the information about it.

Keywords: word-combination, situation, microsituation, function, functional class.

Березовська-Савчук Н. А.
Київський міський педагогічний університет
імені Б. Грінченка

ДИСТРИБУТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРЕДИКАТИВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано дистрибутивні характеристики дієслівних, прислівникових і прикметникових предикатів інтелектуального стану людини; визначено основні структурні схеми і модельні різновиди речень, які формують ці предикати; виявлено валентнісні й інтенційні ознаки дієслів, прислівників і прикметників як організаційних центрів речень із семантикою інтелектуального стану.

Ключові слова: предикат, суб'єкт, об'єкт, поширювач, структурна схема, модель.

Сучасне розуміння семантичної категорії “стан” дуже об'ємне. Це зумовлює значну диференціацію підходів до її вивчення, яке базоване на її деталізації й аналізі окремих ознак.

Стаття присвячена розгляду можливостей предикатів стану до сполучуваності з різними морфологічними класами та граматичними формами слів у структурі речення.

Традиційний поділ стану на зовнішній і внутрішній дає змогу описати ще вужчі й тісніші лексико-семантичні групи в межах цієї категорії, виявити їхні диференційні ознаки, визначити особливості організації. Так, поняття “внутрішній стан” є доволі широким і інтегральним. Воно може містити уявлення про а) фізичний, фізіологічний стан живого організму; б) емоції, почуття, афекти; в) інтелектуальні здібності. Останнє уявлення стосується передусім людини.

Інтелектуальний стан репрезентований лексичними одиницями, які позначають обізнаність чи необізнаність особи, її розумову налаштованість, когнітивну організованість.

В українській мові речення із загальною семантикою інтелектуального стану людини здатні формувати три типи предикатів:

- 1) дієслівні предикати інтелектуального стану людини;
- 2) прислівникові предикати інтелектуального стану людини;
- 3) прикметникові предикати інтелектуального стану людини.

Для кожного типу предикатів характерні певні дистрибутивні особливості, які специфічно виявляються в мові.

1. У ролі предикатів простих речень в українській мові виступають такі дієслова на позначення інтелектуального стану людини, як *думати, вважати, мислити, міркувати, обмірковувати, мізкувати, гадати, здогадуватися, знати, знатися, тямити, розуміти, пригадувати, пам'ятати, уявляти, цікавитися*.

Ці дієслівні предикати реалізують свою семантику в реченнях кількох структурних схем, передусім $S - V_f \text{ Praed}$, яка засвідчує відсутність актантів і поширювачів, що загалом характерно для всіх дієслівних предикатів стану, наприклад: *Ірця оглядала, зважувала, міркувала* /М. Йогансен/. У сучасній українській мові вони формують двокомпонентні з формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного погляду речення, передбачаючи тільки позицію суб'єкта, що співвідноситься з позицією підмета [8, с. 9]. При цьому особливістю суб'єктної синтаксеми в реченнях з дієслівними предикатами інтелектуального стану є її непасивність, яка й вирізняє її з-поміж суб'єктів при інших дієсловах стану, як-от фізичного чи емоційного, пор.: *Ночами йому не спалося* /М. Коцюбинський/. Про непасивність суб'єктів у реченнях інтелектуального стану свідчить також і їхня граматична форма вираження – форма називного відмінка іменників: *Я оце міркувала* /Т. Шевченко/; *Остан замислився* /М. Коцюбинський/.

Попри те, що дієслівні предикати внутрішнього стану людини кваліфікують переважно як одномісні, тобто такі, які не передбачають свого поширення за рахунок об'єктної чи адвербіальної синтаксеми [8, с. 10], предикати інтелектуального стану в межах цієї групи вирізняються своєю об'єктною спрямованістю. Така особливість реалізована в структурній схемі $S - V_f \text{ Praed} - \text{Obj}$, наприклад: *Він був з собою у згоді, тому, що розумів себе, розумів і свої лісові справи* /О. Кобилянська/. Аналізована схема засвідчує, що інтелектуальний стан зумовлений спрямованістю на предмет мисленнєвої діяльності людини, навколо якої організовані її думки. Цей предмет позначений в українській мові об'єктною синтаксемою, що може бути виражена як безприйменниковою, так і прийменниковою формами. Це засвідчено різновидах основної структурної схеми.

Найпоширенішим різновидом є модель $N_1 - V_f - N_4$, у якій об'єкт виражений

спеціалізованою формою знахідного відмінка, наприклад: *Мати знову і знову пригадувала свій візит* / І. Нечуй-Левицький/; *Лікар чудесно знав українську мову* / Остап Вишня/.

У моделі $N_1 - V_f - N_5$ об'єкта синтаксема виражена безприйменниковою формою орудного відмінка іменника, наприклад: *Раїса цікавилася дівчинкою* / М. Коцюбинський/; *Київського князя в городі ніхто не вважав господарем* (І. Білик).

3-поміж моделей, у яких об'єкт виражений прийменниково-іменниковою формою, для дієслівних предикатів інтелектуального стану властиві передусім: $N_1 - V_f - \text{праер } N_4$, наприклад: *Та він, здавалось, не пам'ятав про рану* (О. Довженко); і $N_1 - V_f - \text{праер } N_6$, наприклад: *Знався на травах, на їхніх чудодійних властивостях* / О. Кобилянська/; *Батько був роботящий, любив і шанував працю, добре знався на своєму ковальському ділі* / Б. Антоненко-Давидович/. У цих різновидах структурної схеми об'єктна синтаксема виражена іменником з прийменником *про* або *на*.

Поряд із наведеними реченнями, в українській мові активно функціонують конструкції з дієслівними предикатами інтелектуального стану, семантика яких потребує уточнення, розширення. Найчастіше таке уточнення уможливлене введенням до структури речення адвербіального компонента, що відображає схема $S - V_f \text{ Praed} - \text{Adv}$, наприклад: *Довго-довго Мініх мислив, Довго-довго думає* (С. Руданський). Адвербіальний компонент не є обов'язковим структурним елементом у реченні з дієслівним предикатом інтелектуального стану, тому він може бути кваліфікований як поширювач. Зазвичай його функціонування в межах однієї конструкції спрямоване на уточнення:

– способу вираження чи реалізації інтелектуального стану людини, наприклад: *– Я так само й собі міркував, – пояснив парубійко* (Б. Грінченко);

– його інтенсивності, наприклад: *Його критикували друзі й приятелі, а він ще більше думає про неї* (В. Винниченко);

– якісних характеристик інтелектуального стану людини, наприклад: *Ви просто блискавично мислите!* (В. Підмогильний);

– його тривалості, наприклад: *Голова ревізкому міркував хвилину* (В. Підмогильний);

Часто адвербіальний поширювач може бути введений до структурної схеми, яка містить об'єктну синтаксеми. У такому випадку схема набуває розширеного вигляду $S - V_f \text{ Praed} - \text{Obj} - \text{Adv}$, наприклад: *Довго він думає у самоті про жадану волю* (С. Васильченко).

2. До прислівникових предикатів, які виступають центрами речень із семантикою інтелектуального стану людини, належать *ясно, зрозуміло, інтересно, цікаво, відомо, незрозуміло, невтямки, невідомо, неясно, чудно, дивно, незвично, сумнівно, байдуже, однаково, все одно*. Їхньою особливістю є те, що вони відкривають лише суб'єктну позицію, тому їх часто визначають як речення з предикатами “тільки суб'єктного стану” [12, с. 378].

В українській мові речення з прислівниковими предикатами підпорядковані структурній схемі $S - \text{Adv Praed}$, яка репрезентована кількома модельними різновидами залежно від формального вираження суб'єктної синтаксеми.

Модель $N_3 - \text{Adv}$ представлена безприйменниковою формою давального відмінка суб'єкта, наприклад: *Бо їй було весело й цікаво* / В. Нестайко/; *А Антосьові байдуже* / А. Свидницький/. Спосіб вираження суб'єкта у формі давального відмінка в сучасному мовознавстві не викликає сумнівів, саме тому цю форму називають

“незамінною детермінацією” [12, с. 380], яка дозволяє позначити “непрямий суб’єкт” [7, с. 48]. На думку І. Вихованця, давальний відмінок найбільшою мірою відповідає синтаксемній позиції “пасивного суб’єкта”, суб’єкта стану [5, с. 99-100]. Такий давальний, перемістившись із правобічної придієслівної позиції в лівобічну, тяжіє до називного відмінка в ролі суб’єкта. Функціонуючи як суб’єкт стану, давальний відмінок “корелює із семантико-синтаксичними відмінковими ознаками субстанціальності, валентного зв’язку з предикатом стану, пасивної спрямованості стану на істоту та з формально-синтаксичною ознакою центральності. Він перебуває в синонімічних відношеннях із називним суб’єкта процесу або дії (рідше стану), вказуючи на семантичний відтінок підпорядкованості, як правило, особи відповідному станові” [5, с. 116]. Виступаючи у вторинній функції суб’єкта стану, він є валентно зумовленим, облігаторним компонентом семантико-синтаксичної структури речення та функціонує в односкладних із формально-синтаксичного погляду реченнях [6, с. 73]: *Це мені так незвично* /В. Підмогильний/. М. Плющ зазначає, що “...віднесеність предикативної ознаки до її носія виражається непрямом: суб’єкт реалізується не підметом, а додатком” [11, с. 95]. Відтінок об’єктності посилюється, коли давальний, номінуючи суб’єкт, займає позицію постпозитивну щодо головного члена односкладного речення [4, с. 30].

Деякі дослідники [10, с. 216] вважають давальний відмінок еквівалентом або аналогом граматичного підмета, а всі конструкції з давальним суб’єкта – двоскладними реченнями. На двокомпонентність речень із суб’єктом стану вказує Н. Арват [2, с. 106]. Інші дослідники, навпаки, характеризують граматичну позицію давального зі значенням носія стану як об’єктну [3, с. 72] або обставинно-об’єктну [1, с. 30]. М. Плющ вважає, що синтаксична позиція давального відмінка із суб’єктним значенням визначається структурою тих речень, де він виступає як елемент дистрибутивного мінімуму; односкладних (безособових та інфінітивних) і рідше – двоскладних [11, с. 96].

При вираженні суб’єктної синтаксеми іменником у родовому відмінку з прийменником для речення з прислівниковим предикатом інтелектуального стану людини підпорядковані модельному різновиду **praep N₂ – Adv**, наприклад: *Для Марусі те все було так чудно й незвично* (У. Самчук). Таку форму вираження в мовознавстві називають “комодальний суб’єкт” [2, с. 105], “взаємозамінна детермінація” [12, с. 380] чи “суб’єктно-просторова детермінація” [12, с. 380].

Родовий відмінок з прийменником як засіб вираження комодального суб’єкта має значно вужчу сферу поширення і властивий здебільшого розмовному мовленню [8, с. 12]. У мінімальному вигляді речення з комодальним суб’єктом стану, за визначенням Н. Арват, трикомпонентні (вони мають обов’язково локативний поширювач, що позначає те середовище, вплив якого відчуває на собі та оцінює суб’єкт). Прийменниково-відмінкова форма втрачає значення мети і набуває суб’єктного значення внаслідок її переміщення із семантико-синтаксичної позиції цільової синтаксеми та формально-синтаксичної позиції детермінантного члена речення у суб’єктну позицію речення [2, с. 152].

3. З-поміж **прикметників** роль предиката речень із семантикою стану здатні виконувати *розумний, мудрий, досвідчений, дурний, бездарний, нетямкуватий, здогадливий, зрозумілий, незрозумілий, незбагнений, непевний, сумнівний, нецікавий, інтересний, простий, знайомий, відомий, невідомий, славнозвісний, популярний* та ін.

Для речень із прикметниковими предикатами невластиве модельне розгалуження, тому вони переважно підпорядковані двокомпонентній схемі **S – Adj Praed**, наприклад: *Ваш син розумний* (В. Підмогильний); *Він просто жовчний бурчун, нецікавий і*

примітивний (В. Підмогильний).

Суб'єктна синтаксема, позиція якої в семантико-синтаксичній структурі речення передбачена валентним потенціалом предикатів якісного стану, указує на носія якісної ознаки. Серед інших суб'єктних синтаксем її вирізняють І. Вихованець, К. Городенська, М. Мірченко, К. Шульжук та інші дослідники. На думку М. Мірченка, категорія суб'єкта якості охоплює шість градем – градему суб'єкта зовнішньої якісної ознаки, градему суб'єкта внутрішньої якісної ознаки, градему суб'єкта неповного ступеня вияву якості, градему суб'єкта надмірного ступеня вияву якості, градему суб'єкта вищого ступеня порівняння і градему найвищого ступеня порівняння [9, с. 160-161]. Суб'єктній синтаксемі прикметникових предикатів інтелектуального стану, як і суб'єктам інших предикатів стану (прислівниковим), властиві передусім пасивність і статичність [5, с. 114].

Основним морфологічним засобом вираження суб'єкта інтелектуального стану виступає називний відмінок, оскільки функція суб'єкта дії, процесу та стану є його первинною функцією. За ознакою пасивності називний суб'єкта інтелектуального стану споріднений зі знахідним відмінком об'єкта й давальним адресата дії, для яких ця семантико-синтаксична ознака визначальна. Називний суб'єкта стану є "своєрідною суб'єктною периферією називного, де виявляються зони суміжності з невластиво-суб'єктною семантикою" [6, с. 64-65]. Первинна семантико-синтаксична функція суб'єкта називного відмінка корелює з його формально-синтаксичною функцією підмета, яка також є первинною.

Л і т е р а т у р а :

1. *Андерш Й. Ф.* Семантична структура безприйменикового давального відмінка в чеській і німецькій мовах / Інститут мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР. – К. : Наук. думка, 1975. – 134 с.
2. *Арват Н. Н.* Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. – К. : Вища школа, 1984. – 159 с.
3. *Бабайцева В. В.* Односоставные предложения в современном русском языке. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.
4. *Безпояско О. К.* та ін. Граматика української мови. Морфологія : підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
5. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / Інститут української мови АН України. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
6. *Вихованець І. Р.* Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 398 с.
7. *Горячий В. Д.* Синтаксис односкладних речень : посібник для вчителів. – К. : Рад. школа, 1984. – 128 с.
8. *Кавера Н. В.* Семантична типологія предикатів стану : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. – К., 2008. – 24 с.
9. *Мірченко М. В.* Структура синтаксичних категорій : монографія. – 2 вид., перероб. – Луцьк : Вежа, 2004. – 389 с.
10. *Никитина О. А.* Синтаксис дательного падежа в современном русском языке // Вопросы теории русского языка : уч. зап. Рязанского педагогического ин-та. – Рязань, 1969. – Т. 51. – Вып. 2. – С. 211-218.
11. *Плющ М. Я.* Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : навчальний посіб. – К. : Вища школа, 1986. – 175 с.
12. *Русская грамматика* : в 2 т. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 790 с.

В статтє проанализированы дистрибутивные характеристики глаголов, наречий и прилагательных как предикатов интеллектуального состояния человека; определены основные структурные схемы и модельные разновидности предложений, сформированных этими предикатами; описаны валентностные и интенционные особенности глаголов, наречий и прилагательных как организующих центров предложений с семантикой интеллектуального состояния.

Ключевые слова: предикат, субъект, объект, распространитель, структурная схема, модель.

The distributive verbal, adverbial and adjective predicatives' features of intellectual person's state were analyzed. The basic structural schemes and types of sentence patterns, which form these predicatives were defined; valency and intensive features of verbs, adverbs and adjectives as leading centres of the sentences with semantics of intellectual state were pointed out.

Keywords: *predicative, subject, object, spreader structural scheme, pattern.*

Воловенко І. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

СЛОВОТВІРНІ ВАРІАНТИ НАЗВ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ ЗА РОДОМ ДІЯЛЬНОСТІ АБО ФАХОМ

У статті проаналізовано освоєння іменників жіночого роду на позначення осіб за родом діяльності, функціонування їх у мові, розглянуто питання самостійності іменників назв осіб жіночої статі, утворених афіксальним способом.

Ключові слова: *гендерний компонент, іменники жіночого роду на позначення осіб за родом діяльності, категорія роду.*

На сучасному етапі розвитку української літературної мови однією із найважливіших є проблема закріплення в сучасній українській мові іменників на позначення осіб, що враховують гендерний компонент, як нормативних. До недавнього часу використання іменників чоловічого роду на позначення осіб жіночої статі пояснювали низкою причин: суспільним розподілом праці між чоловіками та жінками, перевагою чоловічої праці на відповідних посадах і у професіях, відсутністю ресурсів у мові, тобто слів, що називають професії у формі жіночого роду, або нейтральних елементів, частіше нейтральних суфіксів, для творення таких слів тощо. Функціонування української мови на сучасному етапі характерне посиленням динаміки змін на усіх рівнях мовної системи. Інтеграція у міжнародну спільноту, активні контакти між мовами, якісні зміни у суспільно-політичних та науково-технічних сферах спричинили появу нових реалій, які вимагають номінації.

Закріплення у сучасній українській мові етичних і комунікативних норм, що враховують гендерний компонент, зумовило не тільки необмежене розширення іменникових особових кореляцій, а й семантичні нашарування на певних родових формах, наприклад: *адміністратор – адміністраторка, бютівець – бютівка, візажист – візажистка, волонтер – волонтерка, губернатор – губернаторка, депутат – депутатка, дизайнер – дизайнерка, екс-прем'єр – екс-прем'єрка, клієнт – клієнтка, коаліціант – коаліціантка, комерсант – комерсантка, лідер – лідерка, нашеукраїнець – нашеукраїнка, непідписант – непідписантка, опозиціонер – опозиціонерка, парламентар – парламентарка, підписант – підписантка, порист – пористка, прем'єр – прем'єрка, регіонал – регіоналка, торгош – торгошка.*

Іноді виникають сумніви, якій же формі віддати перевагу: *прем'єр – прем'єрка, клієнт – клієнтка, губернатор – губернаторка – губернаторша.* Функціонування таких синонімів у сучасній мові не однаково. Якщо в діалектному та усному побутовому мовленні спостерігаємо тенденцію до диференціації у вираженні назв за професією чи родом занять для чоловіків та жінок, то у літературній мові ця тенденція виявлена не так чітко. Тут досить широко традиційно використовують назви у формі чоловічого роду на позначення особи жіночої статі. Особливо характерні такі форми для наукового та